

PROJEKT SOCIALIZMU A JEHO REALIZÁCIA

ANDREJ HLÁVEK

Dnes už skutočne netreba mať zvláštnu odvahu hovoriť v rôznych krajinách o deformáciách u nich jestvujúceho socializmu v súvislosti s podmienkami, v ktorých ho budujú. Veď tento prístup, ktorý je dnes už bežný, upiera svoju pozornosť na objektívne dané, historicky vzniknuté podmienky či reality, ktoré sa manifestujú, že existujú mimo vplyvu ľudí, zato však činnosť ľudí samy ovplyvňujú, determinujú, limitujú. Tomuto spôsobu „kritiky“ deformácií socializmu uniká z poľa pozornosti vlastný záujem i aktivita ľudí i gradácia ich zodpovednosti za činy, ako aj za to, prečo z týchto podmienok robia reality jestvujúce mimo dosahu svojej aktivity, prečo zachovávajú ich autonómnosť a prečo túto autonómnosť podmienok demonštrujú ako neprekonateľnú, proti ktorej sa nedá nič robiť, iba ak poznať jej nevyhnutnosť a pracovať v rámci nie nepoznanej, ale už spoznanej nevyhnutnosti a determinácie. Tento prístup k deformáciám socializmu je voči ľuďom tvoriacim túto spoločnosť benevolentný, ospravedlňujúci, omilostujúci. Sám v sebe môže síce skrývať potencie konfliktu a vzbury ľudí proti takto sa demonštrujúcim podmienkam ich činnosti, ale až vtedy, keď ľudia v svojich záujmoch narazia na samostatnosť týchto podmienok ako na negatívum, ktoré ich nevyhovujúco obmedzuje a nie sú už schopní uznať tieto podmienky ako tvrdú a pre nich pohodlnú realitu, ktorá si od nich vyžaduje iba vychodenú manipuláciu, operacionalistickú prácu a zbavuje ich rizika tvorby a prekročenia nateraz im známeho horizontu.

Pravdaže, aj tento prístup, odôvodňujúci deformácie socializmu zvláštnosťami historických podmienok, v ktorých ho budovali, nie je iba do určitej miery potrebný, ale aj oprávnený, pretože ľudia sa vždy rozhodujú, konajú za určitých už existujúcich vonkajších podmienok či realít, a tie skutočne ovplyvňujú ich skúsenosti, schopnosti, záujmy, projekty, aktivitu, činnosť, čím limitujú aj ich slobodu a zodpovednosť.

Výstavbu socializmu v SSSR skutočne poznamenali najmä dve okolnosti: kapitalistické obklúčenie a uskutočnenie proletárskej revolúcie v polofeudálnej

krajine. Drvivá prevaha svetového kapitalizmu vytvára ovzdušie takmer fatálnej hrozby riešenia protirečení medzi kapitalizmom a socializmom, vojnovým konfliktom, čo pôsobilo na predĺženie časových parametrov existencie diktatúry proletariátu a jej represívnosti voči silám domáceho odporu opierajúceho sa o moc svetovej buržoázie. Za tejto situácie sa nevyhnutne posilňuje, narastá a osamostatňuje kontrolný aparát i ozbrojené zložky. Podvzávajú sa elementy demokracie a narastá potreba centralizovaného riadenia a moci. Okrem toho ľud, ktorý nastupuje do realizácie proletárskej revolúcie takmer z polofeudálnych pomerov, prakticky nebol zrelý a pripravený na demokratické formy vládnutia a seba-realizácie. Nemal za sebou skúsenosť trhových kapitalistických vzťahov, ktoré najmä vo svojom klasickej obdobi živelné plodili ako sekundárny produkt osobnú slobodu, iniciatívu, aktivitu, tvorivosť i buržoáznú demokraciu, zásady správy občianskej spoločnosti. A skutočná demokracia sama predpokladá značnú vzdelanosťnú a kultúrnu úroveň ľudí, ich politický rozhľad a osobnostné postoje i aké-také skúsenosti z riadenia a politickej správy. Keďže však atmosféra kapitalistického obkľúčenia zosilňovala tendenciu k nedemokratickým, k direktívnym a k despotickým formám vlády, a to tým viac, že samotné masy nemali nijaké skúsenosti s demokratickými formami vlády a samosprávy, tak bojovníci za skutočnú či socialistickú demokraciu museli svoj zápas prehrať. Zvítazil Stalin, ktorý doviedol diktatúru proletariátu k diktatúre osobnej a k byrokratickej správe.

Celkom ináč sa mohla situácia vyvíjať v politickej moci v Československu, pretože Československo nebolo obkľúčené len kapitalistickými krajinami a sila kapitalistického sveta bola veľmi rozrušená, a ľud Československa mal za sebou značné skúsenosti a tradície najmä zo zastupiteľských foriem buržoáznej demokracie. K ustanoveniu nedemokratických foriem moci a správy pôsobil tu iba vonkajší nátlak stalinského režimu a vnútorná tendencia k premene zástupcov moci proletariátu na faktických mocipánov. Avšak aj tento vonkajší nátlak, aj táto vnútorná tendencia mohli byť zvládnuté, a to jednak praktickým vyjadrením nesúhlasu s požiadavkou aplikácie Stalinovho režimu v Československu, a jednak tvorbou a zavedením systému demokratickej kontroly zástupcov moci ľudu a záruk, aby sa ich vlastná tendencia k premene na mocipánov nerealizovala. Obe tieto opatrenia vyžadovali však od zástupcov politickej moci v Československu otvorenú politiku a teda pravdivú informovanosť mas o politickej situácii, čo by znamenalo, že masy občanov by robili politiku, prejavili svoju politickú silu a vôľu.

Okolnosti, podmienky teda vymedzujú a poznamenávajú činnosť ľudí, nútia ich konať tak a nie inak, ale zodpovednosť z ľudí za ich činy v týchto podmienkach nesnímajú. Činnosť človeka a ľudí nie je totiž realizáciou podmienok a ich tlakov, i keď sa to môže ľuďom takto javiť, alebo chcú presvedčiť iných, že konali tak a nie inak len pod tlakom vonkajších okolností, alebo že iba využili okolnosťami poskytnutú im príležitosť. Činnosť ľudí a človeka je vlastne realizácia ich vlastných záujmov, cieľov, toho, čo im diktuje a dovoľuje ich vlastný záujem, osobnosť, rozum, poznanie, skúsenosť, presvedčenie, predstavivosť, životná orientácia, svedomie, mentalita. Človek sa slobodne stavia i k podmienkam činnosti i k produktom svojej činnosti, pretože sa k nim môže rozmanite postaviť

— tak ako to jemu vyhovuje a zodpovedá. Pravda, aj jeho postoj, jeho sloboda, záujmy a ciele sú vymedzené a poznamenané podmienkami, v ktorých sa rozhoduje, v ktorých koná, v ktorých je nútený konať tak a nie inak, alebo v ktorých využíva príležitosť. Príležitosť však nerobí človeka zlodejom, len človek robí danú príležitosť svojou, teda zlodejskou. Len od ľudí záleží, či danú príležitosť využijú alebo nevyužijú a ako ju využijú, pravda, ak ju vidia, ak sú schopní v určitých konšteláciách podmienok uvidieť „príležitosť“ pre seba. Nevidená príležitosť zostáva nevyužitá, nie je vlastne príležitosťou.

Napokon aj k samej práci, ktorá je človeku diktovaná ako *prírodná nevyhnutnosť*, resp. aj ako *spoločenská povinnosť*, ktorú má a musí plniť, realizovať ňou niekoľkými mechanickými či už fyzickými alebo psychickými operáciami ciele rozkazy a projekty iných — človek sa môže postaviť slobodne, zaujať k nej svoj postoj. Už prosba, nútenie, použitie donucovacích prostriedkov, aby človek určitý čin vykonal, svedčí o tom, že človek je v podstate slobodný, lebo môže, ale aj nemusí daný čin vykonať tak, ako je nútený a prinucovaný, pravda, jeho sloboda môže byť značne obmedzená a vymedzená a jeho čin nemusí dosiahnuť ten účinok, ktorý sledoval. To sa môže napokon vzťahovať aj na plnenie vojenských povinností a rozkazov. V postoji k nim, napokon i v ich plnení, sa môže prejaviť nielen rutina a obmedzenosť slobody človeka, ale aj jeho tvorivosť a sloboda, donútenie i nemožnosť donútenia. Vtedy, keď človek súhlasí s danými povinnosťami a rozkazmi, keď sa s nimi osobne stotožňuje, vtedy vzniká situácia, ako by šlo o jeho vlastné rozkazy, vydávané sebe samému, a teda je za ne aj zodpovedný. Vtedy, keď sa mu tieto rozkazy priecia a búri sa proti nim, vzniká napätie medzi ním a tým, kto mu rozkazy dáva, je k ich plneniu donucovaný, nenesie však už zodpovednosť za tieto rozkazy, iba za postoj, ako sa k nim zachová.

*

Druhý prístup k deformáciám „realizovaného“ socializmu nie je taký bežný ako prvý. Neupiera svoju pozornosť na podmienky tvorby a práce človeka, ale práve na človeka, na jeho tvorbu a jeho výtvor, ktorý porovnáva s pôvodným jeho zámerom alebo projektom. Tento prístup vzatý sám osebe je značne abstraktný, pretože neberie do úvahy podmienky miesta a času, pri ktorých ľudia realizujú daný projekt, a ľudia sa nám tu predstavujú v podobe čistej tvorivosti, slobode a zodpovednosti. Preto je to prístup voči ľuďom neúprosne kritický, nemilosrdný. Ale zároveň svojou radikálnou kritikou dostáva sa ku koreňu veci a v tejto svojej podstatnosti, principiálnosti burcuje ľudí z pohodlnosti a uspokojenosti so svojím dielom. Je to riskantný prístup pre jeho autorov, pretože nestavia už iba otázku, nakoľko naše dielo zodpovedá pôvodnému projektu, či nakoľko je voči nemu deformované, ale vo svojej radikálnej dôslednosti stavia aj otázku, či to, čo sme vytvorili, je vôbec tým, čo sme principiálne chceli vytvoriť, žiada si preverenie nielen diela, ale aj jeho projektu.

Keď hovoríme o rôznych deformáciách socializmu, predpokladáme, ba sme presvedčení o tom, že vieme, čo socializmus je, predpokladáme, že máme úplne jasnú predstavu o socializme a na prvý pohľad rozoznáme, čo je a čo nie je

socialistické — a to tým viac, že žijeme v socializme a že máme skúsenosti z jeho budovania. Za týchto okolností otázka, čo je socializmus, javí sa nám ako naviňá, nezmyselná alebo zámerne provokačná. Logika postupu, ktorý žiada konfrontáciu diela s jeho projektom, požaduje však, aby sme si takúto otázku postavili a tým aspoň v základných črtách reprodukovali všeobecnú charakteristiku i princípy výstavby vedeckého projektu socializmu.

Marx, ako vieme, tvoril a dotváral si spolu s Engelsom svoj vedecký projekt socializmu počas celého svojho života v stretaní sa s rôznymi predstavami a koncepciami budúcej, vskutku spravodlivej a opravdivo ľudskej spoločnosti, v stretaní sa s tými túžbami a predstavami, ktoré sa tradovali v myslení európskych plebejcov z čias ranného kresťanstva v podobe predstavy o pozemskom raji, ktorú prvotní kresťania premietli z dávno minulej a navždy stratenej minulosti do budúcnosti a ktorá neskôr nadobudla podobu precíznych konštrukcií u utopických komunistov a socialistov. Stroskotávanie masových i individuálnych pokusov praktickej realizácie týchto predstáv a konštrukcií dokumentovalo nielen nereálnosť postupov realizácie týchto ideí, ale aj nereálnosť samých ideí komunizmu a socializmu a napokon dokumentovalo reálnosť, oprávnenosť, nevyhnutnosť a neprekročiteľnosť daného existujúceho, históriou vytvoreného spoločenského poriadku. Marx však, opierajúc sa na niektoré idey Fourierovho a Saint-Simonovho konceptu socializmu, ako aj na myšlienkové výboje nemeckej filozofie aktivity (myslenia), už v *Kritike Heglovej filozofie práva* a osobitne v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch z roku 1844* usúdil, že ďalší rozvoj strojového priemyslu, množstvo jeho produkcie a v tom i produkcie proletariátu (ktorý je najviac devastovaný danou realitou v ľudských dimenziách, má aj najreálnejšie možnosti vzbury i organizácie síl proti danej realite), vytvára reálne predpoklady realizácie idey naozaj ľudskej, t. j. komunistickej spoločnosti. Z tohto hľadiska Marx sa pokúša sformulovať aj postupy či princípy tvorby tejto novej spoločnosti, konštatuje neúčinnosť predchádzajúcich nerevolučných pokusov a zároveň útočí aj na rovnostársku kasárenskú predstavu komunizmu, ktorá síce vyjadruje svojím spôsobom negativitu danej reality, ale ju z hľadiska možnosti ďalšieho vývoja priemyselnej výroby a civilizácie neprekračuje. V tejto predstave sa síce prejavoval odpor a vzbura proti panskej kultúre a sociálnej nerovnosti ľudí, ale ako odpor proti akejkoľvek ľudskej kultúre a civilizácii a vôbec proti nerovnosti ľudí.

Po tvrdej kritike utopických a primitívnych predstáv o komunizme Marx a Engels už ako spoluautori *Manifestu komunistickej strany*, ktorá má organizačne pripraviť spoločenský zvrät, prišli k záveru, že „... prvým krokom k proletárskej revolúcii je pozdvihnutie proletariátu na panujúcu triedu, vydobytie demokracie.

Proletariát využije svoje politické panstvo na to, aby postupne vyrval buržoázii všetok kapitál, sústredil všetky výrobné nástroje v rukách štátu, t. j. proletariátu, zorganizovaného ako panujúca trieda, a čo najrýchlejšie rozmnožil masu výrobných síl.

Pravda, to sa môže sprvoti stať iba despotickými zásahmi do vlastníckeho práva a do buržoáznych výrobných pomerov, teda opatreniami, ktoré sa zdajú

ekonomicky nedostatočnými a neudržateľnými, no ktoré v priebehu hnutia pre-
rastajú samy seba a sú nevyhnutné ako prostriedok na prevrátenie celého spôsobu
výroby...

Pravda, tieto opatrenia budú v rôznych krajinách rôzne...

Len čo zmiznú v priebehu vývinu triedne rozdiely a všetka výroba sa sústreďí
v rukách združených jednotlivcov, stratí verejná moc svoj politický ráz. Politická
moc vo vlastnom zmysle slova je organizovaným násilím jednej triedy na potla-
čovanie druhej. Keď sa proletariát v boji proti buržoázii nevyhnutne spojí
v triedu, keď sa revolúciou pozdvihne na panujúcu triedu a keď ako panujúca
trieda násilne zruší staré výrobné pomery, zruší s týmito výrobnými pomermi
i existenčné podmienky triedneho protikladu ako aj tried vôbec, a tým aj svoje
vlastné panstvo ako triedy.

Namiesto starej buržoáznej spoločnosti a jej triednymi protikladmi nastúpi
združenie, v ktorom slobodný rozvoj každého je podmienkou rozvoja všetkých."

Na základe ďalších poznatkov zo sledovania rozvoja priemyselnej výroby
i na základe skúseností z revolúcie 1848 a osobitne Parížskej komúny Marx
formuluje ďalšie idey revolúcie (napríklad ideu o spojencoch proletariátu) a zá-
roveň koriguje aj svoje názory o komunizme z *Ekonomicko-filozofických ruko-
pisov* i z *Manifestu*. Najvýraznejšie sa to prejavilo v jeho poznámkach ku Gott-
hajskému programu, ktoré sú z hľadiska vedeckého projektu socializmu najzá-
važnejšie. Jeho *Kritika Gothajského programu* nie je teda iba ostrou kritikou
vedenia Socialistickej robotníckej strany Nemecka za kompromisný postoj k vte-
dajšiemu pruskému štátu a za jeho model etatistického socializmu, v ktorom by
štát zostal naďalej akousi samostatnou byrokraticko-despotickou bytosťou, oso-
bitným subjektom oddeleným a nadradeným spoločnosti, ustanovujúcim fakticky
iba práva občianskej spoločnosti, tie práva, ktoré boli už ustanovené v rozvi-
nutnejších mešťanských spoločnostiach, než v tom čase bolo Nemecko.

Na základe analýzy postupu rozvoja výroby ako aj skúseností z Parížskej
komúny Marx usúdil, že medzi kapitalistickou a komunistickou spoločnosťou
nevyhnutne bude existovať celé obdobie revolučnej premeny jednej spoločnosti
na druhú — *obdobie socializmu*. Spoločnosť počas tohto obdobia nevyhnutne
bude mať aj určité znamienka buržoáznej a vôbec mešťanskej spoločnosti, z kto-
rej lona vyšla. Zachová sa tu napr. i štát, avšak ten štát nebude už panstvom
buržoázie a nemal by zostať povýšeným nad spoločnosťou. Tento štát nemôže
byť ničím iným ako revolučnou *diktatúrou proletariátu* a úloha proletárskeho
hnutia bude práve v tom, aby premenilo tento štát zo spoločnosti nadriadeného
orgánu na orgán jej úplne podriadený. Lenin, ako je známe, na základe analýzy
ďalšieho vývoja kapitalizmu prišiel k vyriešeniu možnosti víťazstva proletárskej
revolúcie v jednej alebo v niekoľkých krajinách a na základe skúseností revolúcií
v Rusku doviedol myšlienku o spojencoch proletariátu v revolúcii a myšlienku
o diktatúre proletariátu až k idei robotnícko-roľníckej vlády a samosprávy v po-
dobe sovietsk a napokon k všeludovému štátu, k všeludovej demokracii.

Pri kritike Gothajského programu a pri formovaní projektu prvej etapy ko-
munizmu Marx prihliadal predovšetkým na zdĺhavosť procesu prekonávania
doterajšieho charakteru práce, osobitne podstatných rozdielov v produktivite,

v charaktere a kvalifikácii vo veľkopriemyselnej výrobe a v drobnej remeselnej a poľnohospodárskej výrobe. Na tomto základe usúdil, že sa musí dosť dlho zachovať na úseku rozdeľovania produktov výroby (a nielen tu!) v podstate meštiacka nivelizačná rovnosť ľudí, že nebude môcť byť hneď realizovaná zásada odmeňovania komunizmu. Zostane tu platná tá istá zásada, ktorá riadi aj výmenu tovarov: — to isté množstvo práce, ktoré jednotlivec dáva spoločnosti v plnej konkrétnej forme, dostane od nej (po zrážkach na spoločenské fondy) v inej forme. Prirodzená ako aj osobnostná nerovnosť sa tu stáva rovnakým meradlom — na všetkých sa hľadí len ako na robotníka.

Marx tak korigoval vo svojich predchádzajúcich myšlienkach skrytú predstavu o realizácii zásad komunizmu hneď po proletárskej revolúcii, t. j. predstavu, že po likvidácii súkromného vlastníctva, a tým aj privilegovaného postavenia súkromnovlastníckych tried čoskoro zanikne sociálna deľba práce, triedy, starý pomer k práci, hodnotová forma odmeňovania za prácu, štát, občiansko-politická spoločnosť, sociálno-politická vymedzenosť slobody a rozvoja ľudí ako osobností. Ak napríklad v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* totálne odmietal projekt egalitárskeho komunizmu (ktorý všade nivelizuje a neguje osobnosť človeka, jeho prirodzenú nerovnosť a osobnostnú originalitu), na základe analýzy postupu vývoja techniky práce v *Kritike Gothajského programu* Marx je nútený priznať nevyhnutnosť egalitárskych zásad pre prvú etapu vývoja komunizmu. Pritom však kladie požiadavku, aby sa táto nová spoločnosť neobmedzila rovnostárskymi zásadami meštiackej spoločnosti, ale naopak, úlohou komunistického hnutia je, aby tieto zásady prekračovalo a poskytovalo pre opravdivú komunistickú či osobnostnú nerovnosť omnoho väčší priestor, než to umožňovala sociálna deľba práce a sociálna nerovnosť predchádzajúcej spoločnosti.

*

Realizácia projektu socializmu je podobná, i keď značne zložitejšia, ako realizácia projektu *tvorby* hociktorého úplne nového javu, ktorý nemá obdobu v dovtedajších dejinách ľudskej praxe. Zložitosť tu vyplýva z toho, že experimenty, v ktorých sa overujú princípy a postupy tvorby, sú tu takmer nemožné alebo značne malé. Okrem toho vzniká tu veľký nárok na čas vyskytnutia sa alebo na zorganizovanie veľkých masových akcií. Aj sama realizácia tohto projektu je dielom cieľavedomého vypätia masového hnutia.

Je prirodzené, že vtedy, keď chceme vytvoriť niečo celkom nové, čoho analógiu v dejinách ešte nemáme, dosť presne vieme, proti čomu sme, čo nám nevyhovuje, čo považujeme za zastaralé a pre nás negatívne. Na stavbe starého (ktoré chceme zrušiť a na jeho miesto postaviť nové) môžeme vidieť aj štruktúru jeho stavby a teda pomerne ľahko stanoviť aj postupy jeho likvidácie. Omnoho ťažšie je vytvoriť skutočne realizovateľný projekt nového, ktorého idea nám vzniká v odpore k starému, k nevyhovujúcemu, na jeho negatívite. Sama idea a projekt výstavby nového sa preto najskôr rysuje ako pravý opak, holá negácia starého a jeho princípov a postupov stavby. Idea a projekt nového môže byť tak značne iluzórna, nerealizovateľná, a len pokusy o jej realizáciu nás o tom presvedčujú, respektíve požadujú od nás zdokonalenie nášho projektu. Čím však menej po-

kusov predchádza realizácii daného projektu, tým viac sa vrháme do neznáma a možnosť deformácií v tvorbe nového oproti pôvodnému projektu je značná. Avšak nezávisle od týchto deformácií ide tu o pokus realizácie daného projektu a výslednicou tohto pokusu bude vec, produkt, v ktorom sme realizovali projekt, pravda, menej alebo viac deformovane, dokrivene, alebo nám vznikne nepodarok plánovanej veci. Ale aj v tomto prípade bude to nepodarok *danej* a nie inej *veci*. Je možné, že vec, ktorú vytvoríme, nadobudne v medziľudských vzťahoch celkom iný zmysel ako ten, ktorý sme jej dali tvorbou, či ktorý sme sledovali pri jej tvorbe. Bolo by však absurdné, aby sme vytvorili celkom iné ako to, čo sme projektovali. To je možné len v tom prípade, že sami počas tvorby zmeníme alebo niekto nám nebadane vymenil pôvodný projekt, cieľ i postupy samej tvorby, že sa napríklad stavbyvedúci vymkne našej kontrole a za vonkajšou fasádou projektovanej stavby budeme stavať celkom inú stavbu. Ale v tomto prípade nejde už o realizáciu pôvodného projektu, ale o realizáciu iného projektu, i keď zachováme na tejto stavbe fasádu alebo len názov pôvodne projektovanej stavby.

Potom nám však vznikne otázka, ktorá sa existenčne dotýka investora, stavbyvedúceho, majstrov i nás všetkých, či sa uspokojíme s takýmto dielom alebo prebudujeme celú stavbu podľa pôvodného projektu, pravda, pri určitých opatreniach, aby sa nám negatíva predošlej výstavby nezopakovali. Skúsenosti, ktoré sme už pri stavbe získali, umožňujú nám skôr prebudovať celú stavbu (i poopraviť pôvodný projekt), než postaviť takúto stavbu bez týchto skúseností.

Autori *Komunistického manifestu* na prvé miesto v postupoch tvorby komunistickej spoločnosti postavili požiadavku zásahu do súkromno-vlastníckeho práva: — zrušenie súkromného vlastníctva! Často alebo takmer sa však súkromné vlastníctvo chápe len v jeho javovej podobe — v podobe právnej kategórie držby a nie v jeho filozoficko-antropologickom rozmere, ako ho videl Marx v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch*, keď ho spájal s určitým stavom vo vývoji výrobnnej techniky a keď v ňom videl historický prostriedok bytia človeka ako človeka, lebo človek len vtedy môže byť človekom, keď *má*, keď vlastní, keď má peniaze, a keď ich nemá, keď nič nevlastní, nemôže sa vôbec stať a zachovávať sa ako človek, nemá možnosti byť človekom. V súkromnom vlastníctve Marx videl možnosti akejkoľvek exploatacie cudzej práce, nivelizácie a metamorfóz výtvorov produkcie ľudí z prostriedku rozvoja ich subjektu na samostatný „subjekt“, orgán, ktorý manipuluje s človekom, potláča v človeku človeka — skutočný subjekt. Avšak v tomto prípade, ak pochopíme súkromné vlastníctvo len v podobe právnej kategórie, aj jeho zrušenie zredukujeme iba na právno-politický zásah do vlastníckeho práva. Nezasiahneme síce do jeho zdrojov v doterajšom charaktere techniky práce, ale budeme presvedčení, že sme už zrušili možnosť akejkoľvek exploatacie, egoizmu a pomerov odcudzovania sa vecí, inštitúcií, organizácií ich tvorcom. V rozhorčení proti javovej forme súkromného vlastníctva ako evidentnej príčine všetkého sociálneho zla, hmotnej i duchovnej biedy nás, dehumanizácie, depersonalizácie a despotickej manipulácie s človekom zlikvidovali sme (osobitne v Československu) aj také právo súkromného vlastníctva, kde toto vlastníctvo — podľa Marxovho názoru — ešte splýva s pri-

mitívnym charakterom práce, nie je s ňou v rozpore, nie je brzdou, ale stimulom produktivity tejto práce. Zoštátnením a združstevnením akejkoľvek formy súkromného vlastníctva vzniká však aj ilúzia, že tento akt dáva základnú charakteristiku novej spoločnosti. Po jeho zoštátnení a združstevnení vyhlásili sme socializmus za vybudovaný, pričom sme si ani nepovšimli, kto vlastne s týmto štátnym vlastníctvom fakticky disponuje a prečo ním chce disponovať.

Zásah do súkromnovlastníckeho práva ešte nie je jeho *pozitívne* zrušenie, o čom svedčí aj hmotný záujem o odmenu za prácu a záujem o lepšie spoločensko-ekonomické alebo politické postavenie jednotlivca v systéme ovládania a manipulácie s vecami (resp. i s ľuďmi). Zásah do súkromnovlastníckeho práva je iba prvým predpokladom formovania novej spoločnosti, ktorá má v celkom inom svoju základnú charakteristiku než v poštátnení a v združstevnení súkromného vlastníctva. Zoštátnenie súkromného vlastníctva môže byť aj aktom štátneho kapitalizmu. Pravda, naše zoštátnenie nielen formou, ale i obsahom nie je totožné so štátnym kapitalizmom už preto, že tu niet kapitálových vzťahov, i keď určité možnosti a skryté formy exploatácie aj pri našom zoštátnení a združstevnení zostávajú.

Druhou požiadavkou tvorby socializmu bolo zabezpečenie sociálnej rovnosti a istoty. Realizovala sa táto požiadavka? Čiastočne. Vo väčšej miere, ako ju realizovali vyspelé buržoázne spoločnosti? Ťažko povedať, lebo tieto socializačné prvky obsahujú v značnej miere aj vyspelé kapitalistické krajiny a pravdivá odpoveď by vyžadovala rozsiahly výskum.

Požiadavka sociálnej rovnosti, podobne ako aj požiadavka likvidácie súkromného vlastníctva, má však v ľudských predstavách mnoho utopických ilúzií, v ktorých sa vyjadruje — ako poznamenal Marx — *zákernosť* súkromného vlastníctva, totiž závisť menšieho vlastníka voči väčšiemu, túžba po vlastníckej nivelizácii. Ak sa táto realizuje, vytvára sa dojem, že sa socializmus realizuje (a to aj v kapitalistických krajinách!). Aj v požiadavke práva na prácu a v požiadavke odmeňovania podľa potrieb nevyjadruje sa ani tak potreba a túžba ľudí po zamestnaní a po práci ako skôr túžba po skrytej nezamestnanosti a príjmov bez práce. Ak sa chceme pridržať Marxovho pohľadu na prácu, tak je vôbec ťažko použiť v danom súvisi termíny „potreba a túžba“, pretože človek potrebu zamestnania a práce nielen nepocituje, ale táto skutočne ani nevyjadruje jeho ľudskú a osobnostnú podstatu, potrebu afirmácie, ale skôr jej popieranie. Možnosť tejto práce, t. j. byť zamestnaným alebo mať možnosť vykonávať niekoľko neustále sa opakujúcich telesných alebo psychických operácií vystupuje preňho skôr ako prírodná nevyhnutnosť, ako nevyhnutná podmienka zachovania svojho biologického života než ako skutočná kreácia a sebarealizácia svojho ľudského bytia, než ako sebapotvrdzovanie a sebahodnocovanie sa v svojom ľudskom a osobnostnom rozmere, než ako dôkaz iným, že nie je vecou, ale osobnosťou, ktorou sa len tak manipulovať nedá.

Fakt, že po januári 1968 ľudia neodchádzali z roľníckych družstiev a tieto družstvá sa nerozpadli (ako v iných socialistických krajinách za podobných situácií, hoci aj u nás tieto družstvá vznikali v značnej časti pod nátlakom), možno pochopiť z toho, že možnosť zamestnania, zaručených príjmov, nivelizácia,

opatrenia sociálnej starostlivosti, ba možnosť aj príjmov bez práce sformovala u členov týchto družstiev pocity sociálnej istoty a sociálnej spravodlivosti.

Najdeformovanejšie sa realizoval princíp a požiadavka prechodného obdobia medzi kapitalizmom a komunizmom — *prechodnosť* samej *diktatúry proletariátu*, či je postupná premena na demokraciu vyššieho typu ako je demokracia meštanskej či občianskej spoločnosti, aby nakoniec v rozvoji tejto demokracie vo vyššej fáze komunizmu nakoniec zanikol i štát i sféra politiky. Dočasnosť diktatúry proletariátu a jej premena na demokratický štát vyplýva z jej historickej úlohy. Keď zbaví vykorisťovateľské triedy ekonomickej a politickej moci a keď dezintegruje ich zvyšky (ktorých príslušníci počas tohto obdobia aj zomierajú) natoľko, že ich vplyv na spoločenské dianie sa obmedzí a stane sa len bezvýznamnou a okrajovou záležitosťou, diktatúra proletariátu stratí svoje určenie a historické oprávnenie. Ak by sa mala naďalej zachovať, robotnícka trieda by musela túto diktatúru obrátiť proti prirodzeným jej spojencom, proti iným sociálnym vrstvám pracujúcich, proti roľníctvu a inteligencii, čo by však prudko protirečilo záujmom samej robotníckej triedy a protest týchto vrstiev, vyjadrený hoci len ľahostajnosťou a nezodpovednosťou v práci, logicky by viedol k ohrozeniu danej spoločnosti, k jej oslabeniu a rozbitiu vonkajšími silami, k vnútornému rozpadu alebo k reforme systému politickej moci. Byť diktatúrou proletariátu voči samým robotníkom je absurditou.

Lenže premena diktatúry proletariátu môže sa diať aj neočakávaným a pre samu robotnícku triedu nevítaným spôsobom. Prvky takejto premeny diktatúry proletariátu vybadal Lenin už v prvých rokoch sovietskej vlády a samosprávy typu soviетov. Namiesto tendencie k demokratickému štátu a ďalej až k úplnej demokracii — (teda k zániku politiky ako zvláštnej sféry, v ktorej sa vyjadrujú sociálne záujmy jednotlivých sociálnych vrstiev a štátu ako nad spoločenstvom ľudí existujúcej samostatnej mocenskej organizácie, ktorá disponuje a manipuluje so spoločenským bohatstvom i ľuďmi) môže sa presadzovať a zväčšovať druhá objektívna tendencia — premena diktatúry proletariátu na moc jej zástupcov a na byrokraticko-manadžérsku správu.

Tendencia premeny diktatúry proletariátu na demokratický štát, ktorý môže spočiatku vystupovať aj v čistej forme parlamentnej demokracie, t. j. nedoplnenej ešte ďalšími momentami demokracie, vyjadruje existenciu a potrebu všetkých sociálnych vrstiev pracujúcich, aby sa podieľali cez predstaviteľov svojich politických strán na politickej moci a tí programovo presadzovali sociálne záujmy týchto vrstiev. Tento štát prekračuje diktatúru proletariátu, pretože prestáva vo svojej podstate vyjadrovať záujmy a vôľu jednej triedy (alebo jej vrstvy) cez politickú stranu, ktorá je fakticky u moci (manifestujúc pritom obyčajne tento čiastkový záujem ako záujem všeobecný). Po zrušení triedneho antagonizmu môže sa skončiť boj o moc, a tým vlastne už na úseku parlamentnej demokracie možno prekročiť medze buržoázneho parlamentarizmu, pretože politické strany programovo vyjadrujúce záujmy jednotlivých sociálnych vrstiev pracujúcich nemusia už voči sebe stáť ako opozičné, zamerané na zmenu danej mocenskej konštelácie, ako všetky môžu vystupovať ako partneri vo vzájomnom dialógu, koalícii a dohode. Pritom nie je vylúčená možnosť, ba nevyhnutnosť prirodzenej

autority jednej z nich, ak za jej programom stojí väčšina obyvateľstva. Pravda, nie je vylúčená ani monopolizácia politickej moci touto koalíciou alebo návrat k monopolizácii politickej moci jednou stranou.

V ďalšom stupni rozvoja demokracie socialistického štátu, ktorý môže časovo splývať aj s predchádzajúcim stupňom, odrážajú sa zmeny v spoločenskej štruktúre a rozširuje sa základňa účasti na tvorbe politiky o ďalšie zložky, o záujmové organizácie a zväzy, ktoré do sféry politiky prenášajú záujmy ďalších skupín obyvateľstva, čím sa sama politika posúva z mocenskej sféry predstaviteľov politických strán do sféry záujmovej konfrontácie predstaviteľov rôznych skupín obyvateľstva. Týmto stupňom socialistická demokracia už ďaleko prekračuje rámce buržoáznej demokracie, v ktorej sa možnosť vyjadrenia politického postoja občana, praktický jeho zásah do politického diania a do riadenia spoločenskými záležitosťami redukuje iba na moment voľby kandidátky predstaviteľov tej-ktorej uznanej politickej strany a svoj nesúhlas s programom týchto strán môže vyjadriť iba apatiou, tajne, alebo provokáciou. Pravda, aj ten stupeň socialistickej demokracie, o ktorom práve hovoríme ako o prekročení buržoáznej demokracie, zostáva ešte v rámci nepriamej či zastupiteľskej formy demokracie. Pri tejto forme jednotlivec alebo celé spoločenstvo ľudí nevstupuje ešte do sféry riadenia spoločenských záležitostí priamo a nezameniteľne, ale tiež len ako abstrakcia — v zastúpení organizáciami a zástupcami týchto organizácií. Priame zasahovanie do spoločenského diania a do správy spoločných vecí je tu určené len pre zástupcov organizácií, čím sa umožňuje zachovanie relatívnej samostatnosti štátu ako mocenskej organizácie týchto zástupcov, ako moci, ktorá sa díva na človeka iba ako na občana, priznávajúc mu niektoré práva a určujúc mu určité povinnosti.

V tendencii k demokracii, a to i k demokracii v najvyššom stupni, čiže k samospráve vyjadruje sa nielen potreba a túžba individuálnych alebo kolektívnych subjektov vyjadriť svoje špecifické záujmy, ale aj nevyhnutnosť prejavu tvorivej originality týchto subjektov pri riešení problémov súčasnej techniky, výroby, správy verejných záležitostí. Ale v sfére riadenia, v samých zastupiteľských formách demokracie i v technike a ekonomike je obsiahnutá aj tendencia ku koncentrácii moci rozhodovania a riadenia, k manipulovateľnej spoločnosti. Táto druhá tendencia sa môže presadiť tým skôr, že reprezentanti triedy, tried alebo celej spoločnosti majú k dispozícii informácie i mocenské prostriedky, ktoré môžu obrátiť proti ostatným ľuďom, pretože z uzurpovanej politickej moci im plynú aj zvláštne privilégia. Okrem toho aj sama súčasná technika, výroba, výskum kladie nároky na racionalitu investícií a požaduje riadenie sústredené u jedného celospoločenského reprezentanta — štátu. Na zabezpečenie efektívneho, bezkonfliktového, teda nie anarchistického chodu celého spoločenského organizmu a jednotlivých jeho sfér sú potrebné relatívne samostatné, kvalifikované, a teda aj zodpovedné a právomocou rozhodovania a donútenia nadriadené centrá.

Tieto okolnosti živelne pôsobili, pravda, cez činnosť a v záujme niektorých ľudí, ktorí pod pláštikom tvrdení o nevyhnutnosti existencie diktatúry proletariátu počas celého socializmu alebo pod nálepkou o najdemokratickejšej spoločnosti menili diktatúru proletariátu na svoju osobnú diktatúru, na diktatúru tzv.

zástupcov moci robotníckej triedy a postupne vytvorili sieť aparátov a opatrení proti kontrole svojej moci a na premenu ostatných politických subjektov na disciplinované, poslušné, manipulovateľné, politicky apatické páky a objekty svojej moci. Takáto premena musela však poprieť aj najelementárnejšie práva a zásady občianskej spoločnosti a demonštrovať ich ako prežitky buržoázneho zriadenia. Len spoločnosť ľudí, ktorí sú zbavení elementárnych atribútov demokratizmu, a to nielen za múrmi žalárov a ostatných drôtov, ale aj štátnych hraníc, sa dezintegruje na dezorientované, vykorenené a osamelé, ustrašené individua, ktoré pri cenzúre a nepravdivých informáciách o skutočnosti, ako aj so stratou možnosti prejavu svojich názorov a výmeny svojich názorov s inými ľuďmi strácajú aj vedomie hodnoty seba samých, svojej ľudskej dôstojnosti. Rozleptáva sa ich osobnosť, prestávajú pre nich platiť pôvodné hodnoty a životné istoty i predošlé reagencie na skutočnosť. Hranice medzi pravdivou a nepravdivou informáciou, medzi pravdou a lžou miznú, až sa podávaná pseudoskutočnosť považuje za opravdivú realitu. A ľudia v intenzívnom prežívaní pocitu vlastnej malosti, neschopnosti, nemohúcnosti a bezmocnosti i živočíšneho pudu sebazáchovy a nádeje menia sa na pokorné, povolné, cvičené tvory, ktoré dokážu robiť niekoľko požadovaných rutinérskych operácií v rámci daných direktív a starať sa iba o svoj život.

Na vytvorenie tohto stavu manipulovateľnej spoločnosti nestačí však iba aktivity ľudí, ktorí sa derú k moci ako k prostriedku privilegovaného a blahobytného života, ale aj obava ostatných ľudí z vládnutia, vyhýbanie sa riziku a zodpovednosti rozhodovania, nezáujem o veci verejné, pohodlnosť a prenechávanie politického rozhodovania iným. Ak spoločnosť budujúca socializmus dopustí takýto stav, ťažko povedať, že skutočne buduje alebo vybuduje socializmus, lebo to, čo svojou súčinnosťou aktivity a pasivity stvára, stratilo už *základnú charakteristiku socializmu* ako prvej etapy komunistickej spoločnosti, v ktorej už nie manipulácia, vykorisťovanie, potláčanie slobody a rozvoja jedných, ale „*slobodný rozvoj každého je podmienkou rozvoja všetkých*“.

Možnosť vtlačať takúto charakteristiku celému spoločenskému životu na rozdiel od všetkých doterajších spoločností nie je zabezpečená iba zoštatnením výroby a niekoľkými sociálnymi vymoženosťami alebo výmenou osôb na postoch v doterajších systémoch mocenskej manipulácie s ľuďmi, lebo aj vtedy, ak by sa na tieto posty dostali skutočné osobnosti, ťažko zostanú skutočnými subjektami, ale sami sa zmenia na páky. Tento systém aj ich ako charakterity a osobnosti ohrozuje. Buď si ich prispôsobí, zlomí, alebo ich aj fyzicky zlikviduje. Len pokusy o premenu doterajšieho politického systému z mocenskej manipulácie na demokraciu sú schopné dať celému tomuto sociálnemu systému spomenutú charakteristiku. A sama socialistická demokracia, ak sa nemá zvrhnúť v jeden alebo v druhý extrém, ktorý jej hrozí a ktorý ju fakticky ruší, musí dať aj tendenciu k tuhej centralizácii politickej moci ako aj tendenciu k úplnej decentralizácii politickej moci a k anarchii svoj rozmer a vyvážiť a koordinovať ich účasť na tvorbe politickej moci. Tendenciu k tuhej centralizácii politickej moci musí sputnať a dať jej rozmer volenej a neustále kontrolovanej zastupiteľskej moci, vyváženej zárukami proti jej zneužitiu, vyváženej možnosťami vplyvu celého

spoločenstva na tvorbe spoločenskej reality a správy verejných záležitostí, ako aj formami samosprávy. A naopak, tendencii po úplnej decentralizácii politickej moci a k anarchizmu musí dať formu efektívnej samosprávy usmerňovanej k širším súvislostiam politickej a správnej činnosti zo strany vedúcich autorít spoločensťa, nie však samosprávy dirigovanej a manipulovanej orgánmi centrálnej moci.

ПРОЕКТ СОЦИАЛИЗМА И ЕГО ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ

Андрей Глазев

Требование объяснять недостатки произведения условиями, при которых его идея или же проект осуществляются, нужно и вполне обосновано, так как эти условия действительно определяют нашу действительность и, следовательно, мы должны с ними считаться как при осуществлении идеи, так и при оценке деятельности людей. Однако, одностороннее сосредоточение внимания на условиях деятельности людей может довести до такого преувеличения значения этих условий, что от нас ускользнет творческая сторона и сторона интересов субъекта творчества, равно как и его ответственность. Односторонне понимаемый детерминизм деятельности людей приведет нас, наконец, к выводу, что „в данных условиях ничего другого нельзя было делать, и делать это нельзя было иначе, чем делали это мы“. Такая „критика“ уже готового произведения в конце концов оправдывает его реализаторов. Она не так радикальна, строга, бунтующая и эффективна как критика, сопоставляющая при этом свое внимание на анализе деятельности реализаторов в процессе осуществления проекта. При этом методе критики недостатков уже готового произведения, конечно, можем бесосновательно упустить из виду детерминирующее влияние условий и, таким образом, подходить к авторам данного произведения, конечно, можем бесосновательно упустить из виду детерминирующее влияние условий и, таким образом, подходить к авторам данного произведения как к абсолютно свободным, творческим, внешними условиями недетерминированным и, следовательно, полностью отвечающим за это произведение людям. В данном случае все искажения произведения идут за счет его реализаторов и его анализ покажет нам, когда, на каком этапе реализации проекта возникли эти искажения. Такой способ сопоставления готового произведения с его проектом и анализ процесса осуществления этого проекта не оставляет нас довольными ни произведением ни самими нами. При этом способе иманентный вопрос насколько созданное произведение отвечает тому, что мы хотели создать или же насколько готовое произведение искажено по сравнению с его проектом, превращается в вопрос: кто из реализаторов и в какой степени отвечает за искажение произведения; представляет ли созданное то, что мы хотели создать или же оно является уже чем-то другим; можно ли созданное как-нибудь еще исправить и привести в соответствие с проектом; не надо ли доделать, переделать или же отбросить первоначальный проект.

При осуществлении определенного проекта возникает произведение, которое в большей или меньшей степени может быть искажено по сравнению с проектом. Однако, это произведение представляет реализацию данного а не другого проекта, искажения будут искажениями данного а не другого произведения, брак этот будет браком данной а не другой вещи. Возможно, что созданная нами вещь во взаимоотношениях людей приобретет совсем

другое значение, чем мы ей приписывали в процессе ее создания. Это не зависит уже от нас и поэтому мы не можем и отвечать за это. Однако, было бы абсурдом, если бы мы, осуществляя данный проект, создавали что-то совсем другое, чем то, проекс чего осуществляем. Это может случиться только в том случае, если мы сами, или кто-нибудь из соавторов в процессе создания произведения подменит нам другой проект. Это возможно тогда, если, например, прораб от проекта постройки сохранит только ее название, ее фасад, некоторые приемы и этапы строительства, но изменит ее назначение, ее содержание, ее название, ее содержание, ее характер. В данном случае дело идет уже не об осуществлении первоначального проекта а об осуществлении совсем другого проекта.

Это основные положения статьи, в которой мы попытались сопоставить научный проект социализма — как наиболее гуманного и демократического общества, „в котором свободное развитие индивидуума ставится условием развития всех“ — с его практическим осуществлением.

THE PROJECT OF SOCIALISM AND ITS REALIZATION

Andrej Hlávěk

It is necessary and rightful to require that the imperfections of a work should be understood and explained from the conditions in which its idea or its more elaborated form — the project — has been realized, because the conditions in which we realize this idea, this project, really determine, influence and limit our activity and, therefore, they must be taken into account as early as when the idea is being realized and also in the evaluation of people's activity. However, a one-sided concentration on the conditions of people's activity can lead us to such an exaggeration of the role of these conditions, that the aspects of the interests and creativity of the subject of creation as well as the subject's responsibility escape our attention, and a one-sided conception of the determination of people's activity by conditions will prove us eventually that „under given conditions nothing else and otherwise could have been done than what and how we did.“ Such a „criticism“ of a ready work eventually justifies and pardons its realizers. It is not so radical, inexorable, arousing and effective as a criticism which confronts the ready work with its original idea and concentrates on the analysis of the realizers' activity in the process of the realization of this project. It is true that in this second way of criticizing the shortcomings of a ready or realized work, we can unjustifiably lose sight of the determining influences of the conditions under which we realize the original idea or project of the work and, hence, approach the creators of this work as absolutely free and creative subjects who are not determined by the outer conditions and, therefore, are absolutely responsible for the given work. In such a procedure all deformations of the ready work (with regard to the original project) will seem to be caused by its realizers only, while an analysis will show when and at which stage of the realization of the project these deformations occurred. This way of confrontation of the ready work with its project and the analysis of the procedure of the realization of this project will not satisfy us either as to the ready work or as to ourselves. The question, immanent to the above way, to what degree that what we created corresponds to what we wanted to create, or the question of how much is the ready work deformed in comparison with the original project, turns into the following questions: who from among the realizers, and to what extent, is guilty and responsible for the deformations of the work; whether

what we created is what we wanted to create, or if it is already something else; if that which we created still can be somehow repaired and brought into harmony with the original project; if it is not necessary to complete, change or entirely throw away the original project.

In the realization of a certain project, a work arises which can be more or less deformed, with regard to the project. However, this will be a realization of a given project and not of some other project, there will be deformations of the given work and not of some other work, it will be an abortion of the given thing and not of some other thing. It is possible that the we shall create will obtain, in human relations, an entirely different meaning than that which we followed and gave it when creating it. This does not depend on us any more and we cannot be held responsible for it. It would be absurd, however, to create, by means of the realization of a given project, something quite different from that, the project of which we are realizing. This is possible only in such a case that, during the creation of the work, we exchange the original project, or somebody else from among the creators would inconspicuously do so. It is possible when, e. g., our master builder keeps from the originally projected building only its name, façade, some procedures and stages of the work, but he changes its principal purpose, content, and character. In this case, the realization of the original project is not involved any more, but the realization of an entirely different project whose characteristic is objectively different though this building is being demonstrated by its name, façade or some procedures as the originally planned building.

These are the basic points of the paper in which the author tried to confront the scientific project of socialism — as the society hitherto the most humane, democratic, and in which „free development of every one becomes a condition of the development of all people” — with its practical realization.